

פרשת שלח לך זבת חלב ודבש: חלום, סיוט ומציאות

דליה מרקס

"וַיָּבֵאוּ עַד נַחַל אֲשַׁכּוֹל וַיִּכְרְתוּ מִשָּׁם זְמוּרָה וְאַשְׁכּוֹל עֲנָבִים אֶחָד
וַיִּשְׂאֵהוּ בְּמוֹט בְּשָׁנִים וּמִן הָרְמָנִים וּמִן הַתְּאֵנִים"
(במדבר יג, כג).

הסמל על הטנדרים של משרד התיירות הינו ייצוג זהוי לתמונה רבת עוצמה – המרגלים הנושאים מוט ועליו אשכול הענבים כבד מארץ ישראל, עדות לפוריותה המופלאה. כילדה נהגתי להרהר באותם ענבים ענקיים, הבוהקים באור השמש המדברית כבלונים עסיסיים צופני מתיקות, נישאים על מוט לעיני העדה המשתאה, ובכוחו של כל ענב-אבטיח להשביע משפחה שלמה. חז"ל הגדילו לתאר את הרגע הדרמטי, כשתיארו את מסעם של עשרת המרגלים ופירות בידיהם: שמונה (!) מהם נדרשו כדי לשאת את האשכול, מרגל נוסף נשא רימון ואחר החזיק בידו תאנה בשיירה של חיות ופוריות (בבלי סוטה לד, ע"ב). אולם מה שהפך את הדימוי לחזק כל כך הוא דווקא העובדה שהוא מופיע רגע לפני שבני ישראל שומעים את ההערכה המפחידה על מצב העניינים בארץ ישראל.

פער עצום נפער בין ההבטחה שכומסת הארץ המובטחת והפורייה ובין האיום העולה מדברי המרגלים: "אָפֶס כִּי עַז הָעַם הַיֹּשֵׁב בְּאֶרֶץ וְהָעָרִים בְּצֻרוֹת גְּדֹלֹת מְאֹד וְגַם יְלָדֵי הָעֵינֶק רְאִינוּ שָׁם" (שם, כח). מתח בין תיאורים פנטסטיים של יופייה ופוריותה של הארץ ובין חרדה מפני הסכנות הצפויות בה אינו בלתי אופייני. דומה שראייה זו אופיינית למי שמביט על מקום מבחוק, ובעיני רוחו מועצמים הן גדולתו, הן האיום הכמוס בו.

בשורות הבאות, אדון בקיצור נמרץ בסוגיה תלמודית המבטאת במידה רבה את היחס הדואלי הזה לארץ ישראל, הסוגיה האחרונה במסכת כתובות (קי, ע"ב-קיב, ע"א). הסוגייה דנה במשנה העומדת על עדיפותה העקרונית והמעשית של ארץ ישראל. המשנה פותחת במילים: "הכול מעלין לארץ ישראל, ואין הכול מוציאין", וממשיכה בדיון במטבע שבו אדם צריך להשתמש כדי לשלם את כתובתה של אישתו במקרה של גירושין. עמדתה היסודית היא, שאפילו רק אם הנישואין או רק הגירושין התרחשו בארץ ישראל, יש לשלם לאישה "ממעות ארץ ישראל" (כתובות יג, יא). הגמרא בתלמוד הבבלי דנה בשאלה הקונקרטיית, אבל מיד באה בה קביעה עקרונית בשם חכמי המשנה, שהיו כידוע, מדרי ארץ ישראל:

לעולם ידור אדם בארץ ישראל – אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים. ואל ידור בחוץ לארץ, ואפילו בעיר שרובה ישראל. שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה (כתובות קי, ע"ב).

הסוגיה הולכת ומתפתלת בין דברי שבח מופלגים על ארץ ישראל ועל עדיפותה על פני ארצות נכר ובין ניסיונות (מפתיעים, בעיניי) להפוך את הקערה על פיה. ראשית מובא סיפור על רבי זירא, רב בבלי שהחליט לעלות לארץ ישראל, והתחמק מפני רבו, רב יהודה, מייסד ישיבת פומבידיתא.¹ התחמקות זו נראית תמוהה, הרי הן המשנה והן הגמרא מצהירות כאחת על עדיפותה הגמורה של ארץ ישראל. הגמרא מסבירה שרבי זירא נהג כך משום התנגדותו של רב יהודה לעלייה לארץ, ומצטטת אותו כמי שאמר את הדברים המפתיעים הללו: "כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר: 'בְּבִלָּהּ יוֹבְאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֶתֶם נְאֻם ה' (ירמיהו כז, כב)". היינו, לא די שרב יהודה אינו ממליץ על עלייה לארץ, הוא רואה במעשה זה איסור מפורש, שהרי הוראת האל הייתה להישאר בבבל עד שהוא יפקוד את העם.

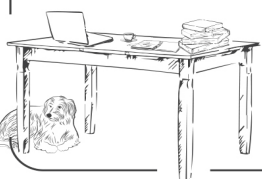
הסוגיה ממשיכה לנוע בין דברי שבח מרוממי נפש, רובם נאמרים בשם של חכמים ארץ ישראלים, ובין דברי בלימה והתנגדות, רובם בשם רב יהודה, שהיה כאמור, בבלי.² כך למשל, רבי אלעזר הארץ-ישראלי, בן דורו של רב יהודה, קובע את הקביעה המפתיעה הבאה: "כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עוון" (שם, קיא, ע"א). מעט בהמשך באים דברי ההתנגדות של רב יהודה המקפיד לשמר את מעמדה של בבל, בשמו של האמורא שמואל: "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות". כלומר לדידו החלוקה אינה בין ארץ ובין חוצה לארץ אלא חלוקה משולשת שבה לבבל יש מעמד מיוחד. בהמשך באה אמירה קיצונית יותר שלו: "כל הדר בבבל כאילו דר בארץ ישראל", בכך רב יהודה משווה את מעמדה של בבל לזה של ארץ הקודש לחלוטין, ומרוקן למעשה מתוכן את המשנה המקנה מעמד מיוחד לארץ ישראל, משל כל מקום שיש בו תורה הוא בבחינת ארץ ישראל.

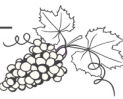
נוכל לסכם ולומר שהסוגיה מתחילה בעדיפותה ההלכתית של ארץ ישראל, ומשם בתהליך של רצוא ושוב – תוך ששני הצדדים משתמשים באותם כלים רטוריים – עוברת בין תיאור שבחיה מזה ובין דברי הסתייגות מן הרצון לעלות אליה, תוך ניסיון לעצב את בבל כחלופה ראויה לה. לאחר הפוגה שבה עוסקת הסוגיה בתלמידי חכמים ובעמי ארצות, היא חוזרת לדון בארץ ישראל, אבל עתה לא בישראל הקונקרטי והקיימת אלא בזו שלעתיד לבוא:

אמר רבי חייא בר יוסף: עתידין צדיקים שמבצבצין ועולין בירושלים ... עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת ... אמרו עתידה חטה שתתמר כדקל ועולה

¹ עלייתו של רבי זירא (או – זעירא) לארץ ישראל הייתה מתוקשרת למדיי בספרות חז"ל וזכתה להתייחסויות רבות. מסופר למשל שהוא התענה מאה תעניות כדי לשכוח את תורת בבל ולהגיע לארץ ישראל כשדעתו פנויה, בבחינת טבולה ראזה (בבלי ב"מ פה, ע"א). וראו: שמואל פאוסט, **אגדתא**, ידיעות: אור יהודה, תשע"א, עמ' 109-103.

² הסוגיה המקבילה בתלמוד הירושלמי היא קצרה ולקונית. היא נובעת ישירות מן המשנה ואין בה דיון עקרוני על מעמדה של ארץ ישראל.

בראש הרים ושמה תאמר יש צער לקוצרה ... הקב"ה מביא רוח מבית גנזיו ומנשבה עליה, ומשרה את סלתה [=הסולת נושרת מן החיטה ללא מאמץ], ואדם יוצא לשדה ומביא מלא פיסת ידו וממנה פרנסתו ופרנסתו אנשי ביתו (שם ע"ב).

דומה שלגבי העתיד הרחוק אין ויכוח, הבליים והארץ-ישראלים כאחד יכולים להסכים על העתיד המשיחי. התיאורים הללו אינם מאיימים על עורכי הסוגיה הבלית, מפני שהם אינם כרוכים בקריאה לפעולה. ארץ ישראל כאן היא רעיון, אידאה, שאינה קשורה למקום גיאוגרפי. בהמשך הסוגיה, הווה ועתיד משמשים בערבוביה. תיאורים ציוריים של העתיד לבוא שזורים בעדויות של חכמים על פוריותה ועושרה של הארץ, למשל:

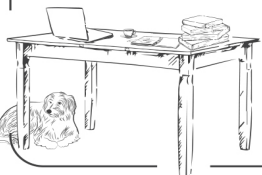
רמי בר יחזקאל נקלע לבני ברק וראה את אותן עיזים האוכלות תחת [עצי] תאנים ונטף הדבש מהתאנים וחלב נטף מהן [מהעיזים], והתערבבו שניהם. זהו שנאמר: "זבת חלב ודבש" (במדבר יג, כז). אמר רבי יעקב בן דוסתאי: מלוד לאונו שלושה מילין, פעם אחת קדמתי בבוקר והלכתי עד קרסולי בדבש של תאנים (שם, בתרגום לעברית).

החלב הנוטף מעטיני העיזים והדבש הנוטף מן התאנים מתערבבים ומקיימים בפועל את תיאורם הפנטסטי של המרגלים את ארץ ישראל כ"זבת חלב ודבש". שני התיאורים הללו ועוד תיאורים בסוגיה מציגים תמונה אגדתית והרמונית של פירון טבעי המתקבל ללא מאמץ. חלב העיזים ודבש התאנים יש בהם כוח להזין את האדם בלי שיגע בהם, משל היו מעין חלב אם שתינוק יונקו בטבעיות ובנינוחות.³ הסוגייה, ועמה מסכת כתובות, מסתיימת בקביעה הנמסרת משמו של רב (מרבותיו של רב יהודה):

אמר רב חייא בר אשי, אמר רב: עתידין כל אילני סרק שבארץ ישראל שיטענו פירות שנאמר: "כִּי-עַץ נֶשֶׂא פִרְיוֹ תֵּאֲנֶה וְגִפְנֵי תֵּתְנוּ חֵילִם" (יואל ב, כב).

והנה נסגר המעגל – התחלנו בתאנה, ברימון ובענבים שנשאו המרגלים כדי להציג בפני בני ישראל את פירותיה של ארץ ישראל, שהם מופלאים אבל בלתי מושגים וסיימו בתאנה ובגפן ובפירות שלעתיד לבוא, הם אינם בנמצא כיום אבל לעתיד לבוא, כדברי רב יתמלאו בהם כל העצים, גם עצי הסרק.

³ העיזים נוטפות החלב מזכירות את "מעשה העז" של ש"י עגנון ("סיפורי פולין", אלו ואלו, עמ' שעג-שעה). במעשייה זו, עז שהובאה כדי שחלבה ירפא אדם חולה, הייתה קופצת קפיצת הדרך לארץ ישראל ושובה כשעטיניה "מלאים חלב הרבה וטעמו כטעם גן עדן". הסיפור צובע את ארץ ישראל בצבעים אגדיים: "הרים רמים וגבעות עם פרי מגדים, ובאר מים חיים נזולים מן ההרים ורוח מפיחה כל מיני בשמים – והעז עולה באילן ואוחזת בסנסיניו. וחרובים מלאים דבש נושרים מן האילן, והיא אוכלת מן החרובים, ושותה ממעיין גנים". אין ספק שהתיאור הזה (שנכתב דווקא בארץ!) מושפע מתיאורים הלקוחים מסוגייתנו. הסיפור נגמר בעוגמת נפש, שהרי העז נשחטה, הדרך אבדה והבן והאב לא ייפגשו עוד אבל הנער "אם לא מת, עוד ינוב בשיבה דשן ורענן בארצות החיים שקט ושאנן".

מי שחי מחוץ לארץ ישראל עשוי לצבוע אותה בצבעים אגדיים ומופלגים או בצבעים אפלים ומדכאים, בין אם אלה אנשי דור המדבר שלא זכו להיכנס אליה או האמוראים שישבו לבטח על נהרות בבל או אפילו אנשי ימינו. מי שחי בישראל, מנוע מלעשות כן – הוא רואה את המציאות היומיומית, שלעתים היא אפורה (ולא פעם נחותה מבחינה חומרית מזו של יושבי חו"ל), ובה בשעה עליו לסרב לקבל תיאורים אפוקליפטיים ומעוררי אימה שנקשרים באדמה הזו. מי שיודעת "מֵה יִפְתָּה, מֵה קִשְׁתָּה, מֵה אָרְכָה הַדֶּרֶךְ" (לאה גולדברג), חיה במתח שמסרב לקבל אידיאליזציות רומנטיות מזה ודברי דלטוריה מזה. לא פירות ענק גדלים בשדותינו, עתים בצורת פוקדת אותם ועתים הוראות מקוממות של פקידים גוזרות על השמדתם. לא נפילים מפחידים מתגוררים בארץ ומטילים עלינו את צלם, אלא בני אדם, ולצדם נחיה וניצור, חיי חופש חיי דרור.

